

فلسفهٔ تئاتر

رضا شیرمرز

www.ketab.ir

فلسفه تئاتر

نویسنده: رضا شیرمرز

ویراستار: امید آل آقا

مدیر هنری: حامد سلطان نژاد

نمونه خوان: نورا مرعشی

طراح جلد: سارا دهجی

برای دریافت اطلاعات کامل کتاب و پدیدآور اسکن کنید.

سرشناسه: شمس، رضا، ۱۳۵۵-

عنوان و نام نگار: فلسفه تئاتر / رضا شیرمرز؛ ویراستار امید آل آقا.

مشخصات نشر: نشر نی، تهران، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۱۲، ۱۶۰ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۹-۰۹۳-۶

وضعیت فهرست نویسی: فیا.

یادداشت: واژه نامه.

یادداشت: کتابنامه: ص: ۹۷۹-۱۰۴۶.

یادداشت: نعیامه.

موضوع: نمایش -- فلسفه Theater -- Philosophy

رده بندی کنگره: PN ۲۰۳۹

رده بندی دیویی: ۷۹۲ / ۰۱

شماره کتاب شناسی ملی: ۹۳۸۳۵۰۰

چاپ اول: ۱۴۰۲ ————— ۲۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۹-۰۹۳-۶

قیمت: ۵۹۰۰۰۰ تومان

انتشارات
لوح دانش

www.lohedanesh.ir

info@lohedanesh.ir

lohedaneshbooks

تهران، انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان وحید نظری غربی، پلاک ۱۲۲ و ۱۲۴

تلفن و فکس: ۶۶۴۰۳۵۱۲ ۶۶۹۶۰۳۰۳ ۳-۶۶۹۷۲۵۸۱ (۰۲۱)

کدپستی: ۱۳۱۴۴۸۳۲۷

فهرست

۱۳.....	دیباچه
۲۱.....	مقدمه: معنای تئاتر
۷۱.....	بخش یکم: مقدمات
۷۳.....	مقدمه
۱۰۲.....	فصل یکم: نظام مطالعات تئاتر
۱۱۵.....	فصل دوم: تئاتر برای تئاتر و تئاتر برای زندگی
۱۶۴.....	فصل سوم: تئوری‌های تئاتر
۱۹۸.....	فصل چهارم: اجرای تئاتری به مثابه ابزار خاص ارتباطی
۲۳۷.....	فصل پنجم: مطالعات تئاتر و مطالعات رسانه
۲۵۰.....	فصل ششم: اجرای تئاتری و متن دراماتیک
۲۵۵.....	بخش دوم: نشانه‌شناسی تئاتر
۲۵۷.....	مقدمه
۲۷۰.....	فصل یکم: کد تئاتری
۲۸۵.....	فصل دوم: سیستم نشانه‌های تئاتری
۳۲۷.....	فصل سوم: نشانه تئاتری
۳۳۵.....	فصل چهارم: کد تئاتری به مثابه سیستم نشانه‌شناختی
۳۴۴.....	فصل پنجم: تئاتر به مثابه نماد و نشانه
۳۶۳.....	فصل ششم: تئاتر، ورای نشانه

۳۷۳	بخش سوم: انسان‌شناسی تئاتر
۳۷۵	مقدمه
۳۷۹	فصل یکم: تئاتر و آیین
۳۹۸	فصل دوم: حرکت از رویداد به تئاتر
۴۳۱	فصل سوم: حرکت از تئاتر به رویداد
۴۴۸	فصل چهارم: جستاری در «تکامل» تئاتر در بستر رویداد
۴۷۱	فصل پنجم: آیین، تجربه‌ای به دنیای تئوری‌های تئاتر
۴۹۱	بخش چهارم: پدیدارشناسی تئاتر
۴۹۳	مقدمه
۴۹۹	فصل یکم: ماهیت پدیدارشناسی و ارتباط آن با تئاتر
۵۱۹	فصل دوم: لحظات درخشان اجرا
۵۲۷	فصل سوم: نگاهی موشکافانه به امر «کنشگری»
۵۳۴	فصل چهارم: تئوری اجرا
۵۶۵	فصل پنجم: پدیدارشناسی و تئاتر
۵۹۲	فصل ششم: آماتور و آماتوریزم
۶۰۷	فصل هفتم: از من تا ما: چگونگی شکل‌گیری مخاطب تئاتر
۶۲۳	پیوست: تئوری‌سین‌های تئاتر
۶۲۵	پاتریس پائیس
۶۵۰	آندره ابو
۶۵۸	هرتا اشمید و هدویگ کرال
۶۶۶	تادئوش کوزان
۶۷۱	مایکل کوپین
۶۷۶	آیین آتسون و جرج ساوونا
۶۸۲	مارتین کارلسن
۷۱۱	ماتس-پیس له‌مان
۷۵۰	ویکتور ترنر
۷۵۷	ریچارد شکنر
۷۶۶	هنر گیلبرت و جوان تامکینز

۷۷۶		مارک فورتنه
۷۹۲		جنل رینلت و جوزف رُچ
۸۱۴		بتینا اشمیت و مارک مونزل
۸۴۰		سوزان بنت
۸۴۸		اریکا فیشر-لیخته
۸۵۴		الکساندر هافمن
۸۵۷		کلاوس لازاروویچ و کریستوفر بالم
۸۶۹		مانفرد براونک و جرالڈ اشنیلین
۸۷۴		ریچارد درین، مایکل هاکسلی و نوئل ویتز
۸۸۱		رناته مُرمان
۸۹۳		واژه‌نامه انگلیسی به فرانسه، آلمانی و فارسی
۹۳۴		واژه‌نامه فارسی به آلمانی، فرانسه و انگلیسی
۹۷۹		منابع
۱۰۴۷		نمایه

دیباچه

کتاب *فلسفه تئاتر تئاتر* را به مثابه پدیداری اجرامحور و تنانه مورد بررسی قرار می‌دهد و برای دستیابی به مفهوم کلان این پدیدار، بدون اینکه در دام مفاهیم صرفاً انتزاعی بیفتد، از تئوری‌های کلاسیک مدرن و پست‌مدرن در قالب سه روش تحلیلی (نشانه‌شناسی، انسان‌شناسی و پدیدارشناسی) بهره می‌جوید. در این مسیر دشوار، نگارنده تلاش کرده تا به یاری تئوری‌های موجود در زمینه تئاتر و نیز فلسفه و علوم اجتماعی به مثابه ابزارهای اصلی شکل‌گیری این اثر تئوریک و بینارشته‌ای، بر ابعاد مبهم تئاتر نوری بتاباند و توجه مخاطب را به آن ابعاد ناپیدا و رموز ناگفته جلب کند. این اثر تئوریک تلاش می‌کند تا بر نگره تئاتری متن‌محور فایق آید و پدیدار تئاتر را با تمرکز بر بازیگر، تحلیل و کالبدشکافی کند، اگرچه نگارنده این سطور بر این باور است که متن دراماتیک (که به حیطه ادبیات متعلق است) نیز می‌تواند به شکل مجزا و با معیارهای علمی و زیبایی‌شناختی مورد بررسی قرار بگیرد، چنانچه کتابی دوجلدی را در این زمینه در دست تألیف دارد.

کتابی که پیش روی شما قرار دارد صحنه‌مدار و بازیگرمحور است، نه متن‌محور. رجوع نگارنده به بعضی از نمایشنامه‌ها هم صرفاً به‌منظور شفاف‌سازی اجرای تئاتر و فیزیکالیتۀ صحنه بوده است و نه ورود به دنیای اثر دراماتیک. نگارنده پس از مقدمه‌ای کوتاه درباره‌ی معنای تئاتر، در بخش نخست کتاب هم به ارائه‌ی مقدمات و هم مفاهیم اولیه‌ی تئاتر و ابعاد تئوریک آن می‌پردازد. مطالعه‌ی دقیق این بخش به خواننده کمک می‌کند تا علاوه بر آشنایی با مفاهیمی مانند نظام مطالعات تئاتر، تئاتر برای تئاتر، تئاتر برای زندگی، شرح اولیه و موجزی درباره‌ی تئوری‌های نوین تئاتری، تئاتر به‌عنوان ابزار ارتباطی، مطالعات تئاتر، مطالعات رسانه و مباحثی درباره‌ی اجرای تئاتری و متن دراماتیک، مهیای ورود به بخش‌های دوم (نشانه‌شناسی تئاتر)، سوم (انسان‌شناسی تئاتر) و چهارم (پدیدارشناسی تئاتر) این کتاب شود.

در بخش دوم کتاب با عنوان *نشانه‌شناسی تئاتر*، نگارنده به تحلیل نظام‌مند کدهای تئاتری و ارتباط آن‌ها با کلیت اجرا، سیستم‌های فرهنگی دیگر و تئوری درام می‌پردازد، اگرچه خودش را محدود به روش نشانه‌شناختی نمی‌کند و در بخش‌های بعدی به کمک روش‌های انسان‌شناختی و پدیدارشناختی به مکاشفه در وجوه دیگری از پدیدار تئاتر همت می‌گمارد، وجوهی که نشانه‌شناسی از تحلیلشان عاجز است. به‌موازات مسائل تئوریک در حیطه‌ی نشانه‌شناسی تئاتر، خواننده با تاریخ شکل‌گیری و تکامل (بالاخص در مقدمه‌ی این بخش) این روش تحلیل اجرای تئاتری نیز آشنا می‌شود. بخش نشانه‌شناسی تئاتر بیشتر حول محور مدل ارتباطی (ارسال پیامی رمزگذاری‌شده به‌توسط فرستنده به گیرنده‌ای که آن را دریافت و رمزگشایی می‌کند) و

نیز سیستم‌های نشانه‌شناسی تئاتر به تحلیل اجرای تئاتری می‌پردازد. همچنین در فصل پنجم از این بخش، هنر تئاتر از منظر دو پدیدار مهم تاریخ بشر یعنی نماد و نشانه مورد واکاوی قرار می‌گیرد. در این فصل نگارنده به تفاوت‌های نماد و نشانه و ارتباط عمیق این دو با تئاتر نیز می‌پردازد و برای شفاف‌سازی این دو مفهوم و همزیستی‌شان در رویدادی اجتماعی به نام تئاتر، مثال‌های عینی متعددی را از فرهنگ‌های مختلف می‌آورد.

آیین و ارتباط آن با تئاتر (که خود فرزند آیین است)، مکاشفه در سرچشمه‌های نخستین تئاتر و سیر تکاملی‌اش موضوع اصلی بخش سوم این کتاب را با عنوان *انسان‌شناسی تئاتر* تشکیل می‌دهد. از نظر بسیاری از تئوریسین‌های تئاتر، روش انسان‌شناختی قادر است با کالبدشکافی ارتباط تئاتر با آیین‌ها و فرم‌های نخستین تئاتری، زوایایی از هنر تئاتر را بر ما آشکار سازد که نشانه‌شناسی تئاتر از آن می‌نماید. این ارتباط تنگاتنگ از نخستین فرم‌های تئاتری در شرق و غرب تا تئاتر مدرن و پست‌مدرن تداوم یافته است. در این مکاشفه تاریخی، نگارنده علاوه بر بررسی مفاهیمی مانند آیین و فرم‌های نخستین تئاتر (فولکلور و سنتی) تلاش می‌کند تا تصویری گویا از ماهیت و تکامل «مردم» (و تفاوت آن با «ملت»)، تئاتر شورمند، تئاتر مردمی، تئاتر شهری، فرهنگ عمومی، فرهنگ شفاهی و... به دست بدهد. دستاوردهای علوم اجتماعی مانند تیره‌شناسی و انسان‌شناسی در این مسیر دشوار نگارنده را بسیار یاری کرده‌اند. از موضوعات مهم دیگری که در روش انسان‌شناختی تحلیل اجرای تئاتری مطرح می‌شود «نقش اجتماعی» (واقعیت اجتماعی) و «نقش تئاتری» (نقش صحنه‌ای) و نیز نقاط اشتراک

و تدایز این دو است. در این بخش از کتاب، همچنین، نگارنده به موضوع بازگشت تئاتر قرن بیستم به فرم‌های آیینی به‌عنوان واکنشی نسبت به تئاتر رئالیستی و توهمزای قرن نوزدهم می‌پردازد و با رجوع به آرای تئوریسین‌های مختلف از فرهنگ‌های مختلف، مسئلهٔ تکامل تئاتر را در بستر رویداد آیینی مورد واکاوی قرار می‌دهد.

ماهیت بداههٔ تئاتر امروز و تلاش بی‌وقفهٔ آن برای رهایی از عناصر تئاتر سنتی (نقش، شخصیت، توهم، ارتباط، رمزگذاری، رمزگشایی، تکامل «پی‌رنگ»، هارمونی زیبایی‌شناختی و...) و حضور پررنگ عناصری همچون «تنانگی» و «مادیت» در همایش تماشاگران و اجراکنندگان (رویدادی عاری از عناصر قابل‌پیش‌بینی و فاقد معنیداری)، موجبات روش پدیدارشناختی تحلیل اجرای تئاتری را فراهم آورد، روشی که روش‌های نشانه‌شناختی و انسان‌شناختی را تکمیل می‌کند و قادر است پدیدار «پرفرمنس» را کالبد بشکافد. بخش چهارم این کتاب با عنوان پدیدارشناسی تئاتر درواقع تلاشی است برای تحلیل اجرای تئاتری با مقیاس‌ها و معیارهای پدیدارشناختی و نگارنده در این مکاشفه علاوه بر استفاده از تک‌نگاشت پنز رُزِلِت، تئوریسین آلمانی، با عنوان پدیدارشناسی تئاتر به‌عنوان راهنمای ساماندهی ایده‌ها، از نگره‌های پدیدارشناسانی همچون هگل، هوسرل، هیدگر، مرلوپونتی، سارتر، والدنفلز، گورویچ و... بهره جسته است. گونه‌شناسی آگاهی انسانی به‌واسطهٔ شفاف‌سازی مفاهیمی مانند احتباس، پیش‌نگری، زمان‌مندی، داده‌های همبود و همزیست (مضمون، عرصهٔ مضمونی و حواشی در آرای گورویچ)، قصدیت (برانتو)، پاسخگویی (والدنفلز) کنش گفتاری (آستین)، پذیرش و...

به منظور ارائه تفسیری از رویداد تئاتری به مثابه «تجربه» ای چندلایه و سیال است که صحنه پردازان و تماشاگران در شکل گیری و تداوم آن مشارکت دارند. «لحظات درخشان اجرا» (لحظاتی که تماشاگران به تجربه ای فراتر از کد قراردادی تن درمی دهند و موقتاً در وضعیت عدم قطعیت، غافلگیری و شگفتی معلق می مانند)، «طغیان حضور» و «نمود میانی» هم از دیگر مفاهیمی مهم پدیدارشناسی تئاتر است که در این بخش از کتاب مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرند. همچنین در این بخش، نگارنده به تحلیل مفهوم «کنشگری» دست می زند؛ مفهومی که خاستگاه اصلی آن روابط بینافردي موجود در جامعه و فرهنگ است. نگره «کنشگری» به این امر اشاره دارد که ما به عنوان اعضای جامعه «ارتباط» نداریم، بلکه مدام در حال بازی، بازنمایی، اجرا و کارگردانی هستیم. «تبیین پرفرماتیو» و «تبیین واقعی» (در آرای آستین) هم مفاهیمی هستند که به موازات بررسی ارتباط نگره «کنشگری» با تئوری جنسیت (نقش اجتماعی و جنسیت فرد را عواملی مانند کنش ها، الگوهای رفتاری، دستاوردها، تحصیلات، جامعه و... تعیین می کند، نه صرفاً جنسیت او) و کنش گفتاری مورد واکاوی قرار می گیرند. فصل پنجم کتاب با عنوان پدیدارشناسی و تئاتر، تأملی است در ارتباط میان پدیدارشناسی به عنوان جنبش فلسفی و تئاتر به مثابه رویدادی هنری و اجتماعی. آماتوریزم، شخصیت دوگانه بازیگر، نقش به مثابه زندگی درونی بازیگر، تنانگی، تماشاگر بی اعتنا، نگره «گویی که»، واقعیت کارگردانی شده، توهم واقعی و توهم هنری، امر بر ساخته و امر واقع، تن خود و تن دیگری، واقعیت گریزی و واقعیت پذیری، مخاطب تئاتر و... از جمله موضوعات دیگری هستند

که در فصول پایانی این بخش مورد بررسی قرار خواهیم داد.

تئوری‌های چند دهه اخیر موضوع بخش پایانی (پیوست) این کتاب است، به همین دلیل، نگارنده مهم‌ترین آثار تئوریک در زمینه تئاتر را برگزیده و به نقد کشیده تا خواننده (مخصوصاً هنرمندان، پژوهشگران و دانشجویان تئاتر) با آرای تئوریسین‌های معاصر تئاتر مانند آندره الیو، تادئوش کوزان، مایکل کوپین، ماروین کارلسن، ویکتور ترنر، ریچارد شکنر، مارک فورتیه، سوزان بنت، اریکا فیشر-لیخته، کریستوفر بالم و... آشنا شوند.

اسامی یونانی موجود در متن با تلفظ یونانی آورده شده‌اند و نه تلفظ انگلیسی، فرانسه و... که برای مخاطب ایرانی آشنا است. به همین دلیل، شاید این اسامی برای مخاطب غریب به نظر برسند. قابل ذکر اینکه، نگارنده فهرست نسبتاً کاملی از این اسامی را با تلفظ نادرست اما رایج در زبان فارسی و تلفظ اصل یونانی در ترجمه‌اش، از کتاب شاعری به قلم ارسطو (بشر ققنوس، ۱۳۹۷) آورده است. مراجعه به این فهرست می‌تواند راهگشا باشد. مفاهیم تئاتری آمده در پانویست‌ها عمدتاً برگرفته از *واژه‌نامه تئاتر* به قلم پاتریس پاویس، *تئوریسین بزرگ دنیای تئاتر* و نیز *واژه‌نامه نشانه‌شناسی*، به قلم برونون مارتین و فلیزیتاس رینگهام، *واژه‌نامه فلسفی آکسفورد*، *واژه‌نامه جامعه‌شناسی آکسفورد*، *واژه‌نامه تئاتری پنگوئن*، *واژه‌نامه تئاتری متوئن* و... است. پس از پیوست، دو *واژه‌نامه تئاتری انگلیسی به فارسی*، *فرانسوی و آلمانی و نیز فارسی به آلمانی*، *فرانسوی و انگلیسی* درج شده تا مخاطبان تئاترپژوه، مترجمان و دانشجویان این رشته به مفاهیم به‌کاررفته در این کتاب در چهار زبان مذکور دسترسی داشته باشند. همچنین، منابع مورد استفاده در این کتاب به شکل دوزبانه و

سپس نمایه‌ها در پایان کتاب آورده شده‌اند. نکته مهم اینکه منابعی که در پانوشتها آمده به ترتیب الفبای فارسی در انتهای کتاب به همراه مشخصات آنها در زبان‌های دیگر درج شده تا خواننده گرامی در صورت لزوم به عناوین منابع به زبان اصلی نیز دسترسی داشته باشد.

رضا شیرمرز
بهار ۱۳۹۸ - آتن